

მარინა ჯაშო
ქეთევან ჯაშო

თარგმანის ტექნიკა

Lingua
Plus

თავი 1. თარგმნის თეორიული ასპექტები

რა არის თარგმანი? თარგმანი არის ისეთი პროცესი, რომლის დროსაც შესაძლებელია დამყარდეს ეკვივალენტური დამოკიდებულება ორ სხვადასხვა ენაზე გამოხატულ ტექსტს შორის. თარგმანი გახლავთ მეტყველების რთული და მრავალწახნაგოვანი მოვლენა, რომლის სხვადასხვა ასპექტი ლიტერატორების, ფსიქოლოგების, ეთნოგრაფებისა და ლინგვისტების ყურადღებას იპყრობს.

თარგმანს დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში ეწეოდნენ მთარგმნელობით მოღვაწეობას. ჩინეთში ბუდიზმის დამკვიდრებას სწორედ თარგმანმა შეუწყო ხელი. თარგმანის განვითარებას ხელს უწყობდნენ დიდგვაროვნებიც. მათ სურდათ ინფორმაცია მიეღოთ მეცნიერების სხვადასხვა სფეროში. ის მნიშვნელობა, რაც თარგმანს ჰქონდა ბაღდადში IX საუკუნეში და XII, XIII საუკუნეში ტოლედოს სკოლაში, შეიძლება ჩაითვალოს ყველა საუკუნეში მისაბამ მაგალითად.

თარჯიმნის პროფესია უძველესია. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს დღეს განსაკუთრებით საქართველოსათვის. თარჯიმანი დიდ როლს ასრულებს საერთაშორისო ურთიერთობების დროს, სამეცნიერო, ტექნიკური თუ კულტურული გაცვლების დროს. იგი ეხმარება სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ადამიანებს გადალახონ ენობრივი ბარიერი. მთარგმნელის ამოცანაა სხვა ენის მეშვეობით სრულად და ზუსტად გადმოსცეს ორიგინალის შინაარსი ისე, რომ არ დაირღვეს მისი სტილისტური და ექსპრესიული თავისებურებები. მან უნდა მოახდინოს არა ცალკეული გრამატიკული ან სინტაქსური კონსტრუქციების შეპირისპირება, არამედ სტრუქტურულ-სემანტიკური ჯგუფების შეპირისპირება, რომლებიც ერთ აზრობრივ მთლიანობას შეადგენენ. წერითი თარგმნის დროს შესაძლებელია ტექსტის წინასწარი წაკითხვა და ანალიზი, რომლითაც განისაზღვრება შინაარსის ხასიათი, მისი სტილისტური თავისებურება. რა თქმა უნდა თარგმნისას ჩნდება ისეთი ერთეულები, რომელთათვისაც მთარგმნელი შესატყვის ირჩევს ენის უმდიდრეს საშუალებათა არსენალიდან. ეს არჩევანი როდია თვითნებური. არ შეიძლება ორენოვანი ლექსიკონებით შემოფარგვლა, რადგან ვერც ერთი ლექსიკონი ვერ განსაზღვრავს კონტექსტუალურ მნიშვნელობათა მრავალფეროვნებას. ამიტომ თარგმნისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სხვადასხვა ტიპის ლექსიკურ ტრანსფორმაციებს, რომლებიც ექვემდებარება ლოგიკურ-სემანტიკურ პრინციპს და ითვალისწინებს სტილისტურ და ექსპრესიულ ფაქტორებს.

თარგმნის პროცესში გამოიყოფა შესატყვისების სამი კატეგორია:

1. ეკვივალენტები; 2. შესატყვისები; 3. მთარგმნელობითი ტრანსფორმაციები.

შესატყვისები მოცემული ლექსიკონში, ეკვივალენტი დამოკიდებულია კონტექსტზე. ეკვივალენტი თარგმნის პროცესში ერთგვარ კატალიზატორს წარმოადგენს. მას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ზეპირი თარგმნის დროს. ის ეხმარება თარჯიმანს გაიგოს კონტექსტისა და მთელი გამონათქვამის მნიშვნელობა. რა თქმა უნდა ლექსიკონი არ იძლევა ყოველთვის სწორ მნიშვნელობას, მაგრამ იგი გვაძლევს ზუსტ წარმოდგენას იმ სიტყვათა და სიტყვათშეერთებების კატეგორიების შესახებ, რომელთაც მხოლოდ ერთი შესატყვისი აქვთ მოცემულ ენაში.

კონტექსტუალური მნიშვნელობები ჩნდება მეტყველებაში სიტყვების გამოყენების პროცესში. სიტყვის მნიშვნელობა დამოკიდებული ხდება მისი გარემომცველი სიტყვების მნიშვნელობებზე. მათი რეალიზება ხდება ექსტრალინგვისტური კონტექსტის უშუალო ზემოქმედების შედეგად. ანსხვავებენ უზუალურ (განმეორებით) და ოკაზიონალურ (შემთხვევით) მნიშვნელობებს. უზუალური მნიშვნელობები შეიძლება გადავიდეს ვარიანტული შესატყვისის კატეგორიაში. ოკაზიონალური კი ჩნდება და ქრება, როგორც ამა თუ იმ ავტორის მიერ სიტყვათა სუბიექტური გამოყენების გამოსატყულება და იგი უფრო მეტად მხატვრულ ლიტერატურისათვისაა დამახასიათებელი.

თარგმანის განხორციელების სფერო ენა კი არა, არამედ მეტყველებაა. თარგმნის “მინიმალური ერთეული” წინადადებაა. უნდა ვერიდოთ სიტყვა-სიტყვით თარგმანს. ეს გახლავთ დამწეები მთარგმნელების “საყმაწვილო სენი”, რომელსაც გვერდს ვერ უვლიან თუკი ადგილი აქვს უცხო და მშობლიურ ენებში სიტყვების ფონეტიკურ მსგავსებას. მათ უწოდებენ “თარჯიმნის ცრუ მეგობრებს”. მაგალითად: ფრანგულში სიტყვა ც ტელეტე ნიშნავს ძვლიან ხორცს და არა კატლეტს. ინგლისურში ცომპოსიტორ ასოთამწეობია (ტიპოგრაფიაში), გერმანულში კი რამატურგ ნიშნავს რეჟისორს და არა დრამატურგს. მეორე უფრო უხეში და საშიში შეცდომაა, როდესაც მთარგმნელი იყენებს ყველაზე მეტად გავრცელებულ სიტყვას კონტექსტუალური მნიშვნელობის ნაცვლად ან კიდევ ფრაზეოლოგიური ერთეულის მნიშვნელობას თარგმნის მისი შემადგენელი სიტყვების მნიშვნელობების მიხედვით.

ცნობილია, რომ უცხო ენაში სიტყვები პოლისემანტურია ანუ მრავალმნიშვნელოვანი. ამა თუ იმ სიტყვის მნიშვნელობის დაკონკრეტება ხდება კონტექსტით. მხოლოდ ტექნიკური ტერმინებია მონოსემანტური ანუ ერთი მნიშვნელობის მქონე.

რა გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ თარგმანი შეესაბამება ორიგინალს, მაშინ როდესაც არც სიტყვები და არც გრამატიკული სტრუქტურა არ ემთხვევა? უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, როდის შეიძლება ვთქვათ, რომ თარგმანი კარგია. გერმანელი მეცნიერი ვერნერ კოლერი გამოყოფს ეკვივალენტების ხუთ კატეგორიას:

- თარგმანმა უნდა გადმოსცეს ის ინფორმაცია, რაც მოცემულია ორიგინალში ექსტრალინგვისტური რეალობის შესახებ, მას კოლერი დენონატიურ ეკვივალენტს უწოდებს;
- თარგმანში შენარჩუნებული უნდა იყოს სტილი (კონოტაციური ეკვივალენტი);
- თარგმანი უნდა შეესაბამებოდეს თარგმნილი ტექსტის ხასიათს: არ შეიძლება ამა თუ იმ კერძის დამზადების რეცეპტი დაიწეროს სამართლებრივი ხელშეკრულების მსგავსად, ამ ეკვივალენტს ნორმის ეკვივალენტი ჰქვია;
- თარგმანი უნდა მიესადაგებოდეს მკითხველის ცოდნის დონეს, რათა მისი გაგება შესაძლებელი იყოს (პრაგმატიკული ეკვივალენტი);

- თარგმანმა იგივე ესთეტიკური ზეგავლენა უნდა მოახდინოს, როგორც ორიგინალმა.

ზემოჩამოთვლილი კრიტერიუმების გათვალისწინება და დაცვა უდაოდ აუცილებელია როდესაც ხდება თარგმანის შეფასება. არსებობს თარგმანში ლექსიკური ვაკუუმი, ანუ როდესაც სიტყვის თარგმნა შეუძლებელია, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ქმნის მთლიანობაში ტექსტის თარგმნის პრობლემას. საქმე ეხება ძირითადად ისეთ საგნებს და ჩვევებს, რომლებიც უცხოა სხვა ქვეყნის კულტურისათვის. ესაა ძირითადად კერძების სახელწოდებანი, ადათ-წესები, მეცნიერული თუ ტექნიკური სიახლეები. ასეთ დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს მთარგმნელის მიერ გაკეთებულ შენიშვნებს, რათა მკითხველისათვის გასაგები იყოს ესა თუ ის ცნება. მაგალითად: ჩურჩხელა, რომელიც ყველა ქართველ-ლისათვის გასაგებია, რომლის თარგმნა შეუძლებელია უცხო ენაზე, გასაგები რომ იყოს, უნდა მოხდეს მისი ლათინურად ჩაწერა და შემდეგ მისი ახსნა სქოლიოში ჩამოტანით. მნიშვნელოვანი საკითხია აგრეთვე ისიც, რომ იყოს თუ არა მთარგმნელი ერთგული სათარგმნი ტექსტის? ამასთან დაკავშირებით ერთი საინტერესო ამბავი შეიძლება გავისხენოთ. ცნობილი ფრანგი მსახიობი ქალის სიმონა სინიორეს მამა, ანდრე კამინკერი თანმიმდევრული თარგმნის დიდი ოსტატი გახლდათ. მას ერთხელ ერთმა ორატორმა უსაყვედურა იმის გამო, რომ არ გამოიჩინა ერთგულება მის მიერ წარმოთქმული სიტყვის მიმართ: მაშინ თარჯიმანმა მას ასე უპასუხა: “მე ის არ მითქვამს რაც თქვენ თქვით, მე ვთქვი ის, რაც თქვენ უნდა გეთქვათ”. სინამდვილეში ერთგულება ავტორის ენის მიმართ არ ნიშნავს ერთგულებას ავტორის მიმართ. ლიტერატურული მთარგმნელის თავისუფლება ხორციელდება სათარგმნი ტექსტის ფორმასთან მიმართებაში, და არა იმ ზემოქმედებასთან მიმართებაში, რომელსაც ეს ფორმა ახდენს. ერთი რამ უნდა იქნას გათვალისწინებული, რომ მთარგმნელი თავისუფალია სიტყვების შერჩევაში, მაგრამ მან მკაცრად უნდა დაიცვას სათარგმნი ტექსტის შინაარსი. საკითხი გადაიჭრება იმ პრობლემით, თუ რა მიმართებაა შესატყვისებსა (სიტყვები, რომლებიც დაფიქსირებულია ლექსიკონებში) და ეკვივალენტებს (მნიშვნელობა კონტექსტის მიხედვით) შორის.

ის მნიშვნელობები, რომლებსაც სიტყვა ღებულობს თარგმნის პროცესში კონტექსტის მიხედვით, რომელიც არ შეესაბამება ლექსიკონის მნიშვნელობას იწოდება ლექსიკურ ტრანსფორმაციებად. არსებობს ლექსიკური ტრანსფორმაციების 7 სახესხვაობა:

1. მნიშვნელობათა დიფერენცირება;
2. მნიშვნელობათა კონკრეტიზირება;
3. მნიშვნელობის განზოგადოება;
4. აზრის განვითარება;
5. ანტონიმური თარგმანი;
6. სრული გარდაქმნა;

7. თარგმნის დროს დანაკარგის კომპენსაცია.

ტრანსფორმაციის ხერხები შემოქმედებითი ხასიათისაა, მაგრამ თუკი სიტყვის მნიშვნელობა ტრანსფორმაციის შედეგად აბსოლუტური ხდება, იგი შეიძლება დაფიქსირებულ იქნას ლექსიკონში, როგორც ეკვივალენტი. ეს უფრო ფრაზეოლოგიური ერთეულების თარგმნას ეხება.

მნიშვნელობათა დიფერენცირება. არც ერთი ორენოვანი ლექსიკონი არ გადმოსცემს სრულად მოცემული სიტყვის ყველა შესატყვისს, რომელიც შეიძლება მას ჰქონდეს კონტექსტში რეალიზაციის დროს.

მნიშვნელობის კონკრეტიზაცია. ქართული ლექსიკონისათვის დამახასიათებელია უფრო მეტი კონკრეტულობა, ვიდრე ფრანგული, ინგლისური თუ გერმანული ენებისათვის. მაგალითად სიტყვას მეაღ აქვს მნიშვნელობები საკვების მიღება, ჭამა, წინადადებაში ავე ყოუ ჰად ყოურ მეაღ? არ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ის ეკვივალენტები, რომლებიც ზემოთ იყო ნახსენები. დროის მიხედვით იგი შეიძლება ნიშნავდეს საუზმეს, სადილს ან ვახშამს. მსგავსს მოვლენასთან გვაქვს საქმე, როცა ვამბობთ ფრანგულად *déjeuner an dîner* ლექსიკონში დაფიქსირებული მნიშვნელობებიდან საუზმე და სადილი, იმის გათვალისწინებით თუ ფრანგები როდის საუზმობენ და რომელ საათზე სადილობენ, ქართული რეალობისათვის *déjeuner* იქნება სადილი და *dîner* კი ვახშამი.

მნიშვნელობის განზოგადოება. ეს ხერხი მდგომარეობს კონკრეტული ცნების ზოგადით შეცვლაში. მოცემული ხერხი გამოიყენება იმ მიზნით, რომ არ მოხდეს თარგმნის დროს სიტყვის მნიშვნელობის დამახინჯება მისი ეკვივალენტით, რომელიც ლექსიკონშია დაფიქსირებული.

აზრის განვითარება ეს ხერხი გულისხმობს სიტყვის ლექსიკონში დაფიქსირებული მნიშვნელობის ჩანაცვლებას კონტექსტუალური, ლოგიკურად მასთან დაკავშირებული მნიშვნელობით. ამის მაგალითია მეტაფორული და მეტონომიური შენაცვლება. ძირითადი მეტყველების ნაწილები იყოფა სამ კატეგორიად: საგანი, პროცესი და თვისება. თარგმნის პროცესში შეიმჩნევა სხვადასხვა ტიპის შენაცვლება, როგორც თითოეულ კატეგორიის შიგნით ასევე სხვადასხვა კატეგორიებს შორის. თარგმნის დროს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს თუ სიტყვის რა ფორმით გადმოიცემა მისი შინაარსი. საგანი შეიძლება თვისებამ შეცვალოს, პროცესი საგანმა და თვისება საგანმა ან პროცესმა. პროცესში იგულისხმება, როგორც მოქმედება ისე მდგომარეობა.

ანტონიმური თარგმანი. ეს ხერხი მდგომარეობს ამა თუ იმ ცნების, რომელიც ორიგინალშია მოცემული, საპირისპირო მნიშვნელობით შენაცვლებაში ისე, რომ შენარჩუნებულ იქნას შინაარსის პლანი. უმეტეს შემთხვევაში ეს გახლავთ დადებითი წინადადების უარყოფითი წინადადებით შეცვლა ანდა უარყოფითის დადებითით.

სრული გარდაქმნის ხერხი. ეს ხერხი გახლავთ შინაარსობრივი განვითარების სახესხვაობა, რომელიც ანტონიმური თარგმნისაგან განსხვავებით, ხასიათდება უფრო მეტი დამოუკიდებლობით. იგი შეიძლება უფრო მარტივად განესაზღვროთ როგორც

მნიშვნელობის სინთეზი, ანალიზთან უშუალო კავშირის გარეშე. ხდება მეტყველების ჯაჭვში შიდა ფორმის გარდაქმნა. ცალკე სიტყვა გადადის სინტაგმაში და ზოგჯერ თვით წინადადებაშიც კი. ამ შეთხვევაში კავშირი საწყისი ენის ერთეულთა შიდა ფორმებსა და სათარგმნი ენის ერთეულთა ფორმებს შორის არ შეიმჩნევა. სრული გარდაქმნის მაგალითების მოყვანა შეიძლება სალაპარაკო ენაში უკვე დამკვიდრებული ფორმებიდან, რომელთაც ლექსიკონშიც კი დააფიქსირეს თავიანთი შესატყვისები. უფრო მეტად იგი გულისხმობს სალაპარაკო ენის თავისებურებებს. მაგალითად: How do you do, Welcome, Have done-გეყოფა; ფრანგულში: La belle histoire-დიდი ამბავი; Bien de choses chez vous-მოკითხვა თქვენებს; Ça te la coupe?-რა, არ ელოდი? გერმანულში კი Willkommen, Dicker Freund-ახლო მეგობარი. სრული გარდაქმნა წარმოადგენს ლექსიკური ტრანსფორმაციის გავრცელებულ ფორმას.

თარგმნის კომპენსაციის ხერხი. ამ ხერხის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ თარგმნის პრაქტიკაში შეიძლება გვექონდეს ისეთი შემთხვევა, როდესაც ესა თუ ის სიტყვა არ იქნას თარგმნილი. ეს სიტყვა კი რაიმე მთელის შემადგენელი ნაწილი იყოს. რა თქმა უნდა, მთელი არსებობს არა როგორც აბსტრაქტული ცნება, ის შედგება კონკრეტული ელემენტებისაგან, რომელთაგან ყველა როდია მნიშვნელოვანი და თანაც მექანიკური ერთობლიობით კი არა, არამედ სისტემაშია მოცემული შეთანხმებით და ქმნის შინაარსის ერთიანობას. არსებობს სემანტიკური კომპენსაცია და სრული კომპენსაცია, რომლებიც უფრო მხატვრული თარგმანებისათვისაა დამახასიათებელი და ამიტომ ეს საკითხი ჩვენთვის ნაკლებად მნიშვნელოვანია.

ანაკოლუფი თარგმანში. იგი გახლავთ ერთ-ერთი სტილისტურ-სინტაქსური საშუალება, რომელიც გვხვდება სასაუბრო მეტყველებაში. წინადადების სტრუქტურის დარღვევა, როდესაც წინადადების ბოლო ნაწილი არ შეესაბამება მის დასაწყისს. ზეპირმეტყველებაში ეს ხშირად ხდება, როდესაც ორატორს სიტყვას აწვევინებენ სხვადასხვა მიზეზების გამო და მას ავიწყდება მის მიერ წარმოთქმული წინადადების დასაწყისი და მას ამთავრებს სრულიად სხვა სტრუქტურით. ეს აიხსნება უფრო მოსაუბრის ფსიქიკური მდგომარეობით მეტყველების მომენტში. ესაა დეღვა, დაბნეულობა, ორჭოფობა, სიჩქარე. თარგმნის პროცესში აუცილებელია გრამატიკული ტრანსფორმაციების განხორციელება, რომელიც წინადადების სტრუქტურის გარდაქმნას თარგმნის პროცესში სათარგმნი ენის ნორმების გათვალისწინებით გულისხმობს. ტრანსფორმაცია შეიძლება იყოს მთლიანი და ნაწილობრივი. ამის მიხედვით იცვლება სრულიად ან ნაწილობრივ წინადადების სტრუქტურა. თუ იცვლება წინადადების მთავარი წევრები, ადგილი აქვს სრულ ტრანსფორმაციას. თუკი მეორეხარისხოვანი წევრების ტრანსფორმაციას აქვს ადგილი, მაშინ ხდება ნაწილობრივი ტრანსფორმაცია. წინადადების წევრების შეცვლის გარდა შეიძლება თვით მეტყველების ნაწილებიც შეიცვალოს. უნდა გათვალისწინებულ იქნას ყველა ფაქტორი, რომელმაც შეიძლება გამოიწვიოს გრამატიკული ტრანსფორმაცია. ესენია:

1. წინადადების სინტაქსური ფუნქცია;
2. მისი ლექსიკური მნიშვნელობა;
3. მისი სემანტიკური სტრუქტურა;

4. წინადადების კონტექსტი;

5. მისი ექსპრესიულ-სტილისტური ფუნქცია.

წერითი თარგმნის დროს დიდ დახმარებას გვიწევს ლექსიკონი. ლექსიკონი არ გვაძლევს სიტყვის კონტექსტუალურ მნიშვნელობას. განსაკუთრებით როდესაც სიტყვის ოკაზიონალური მნიშვნელობას ეხება საქმე. მისი კონტექსტუალური მნიშვნელობის გაგება შესაძლებელია, მხოლოდ სიტყვის სემანტიკური სტრუქტურისგან გამომდინარე. სიტყვის სემანტიკურ სტრუქტურაში იგულისხმება არა მარტო სიტყვის მნიშვნელობათა ერთობლიობა, არამედ ამ სიტყვის უახლოესი სინონიმები. რა გინდ სრულყოფილი არ უნდა იყოს ორენოვანი ლექსიკონი, მაინც შეუძლებელია მასში გათვალისწინებულ იქნას ენის ყველა ნიუანსი. ამ შემთხვევაში უმჯობესია მივმართოთ განმარტებით ლექსიკონებს, რომლებიც ამომწურავ პასუხს გასცემს ყველა კითხვას. დიდი სიფრთხილე გვამრთებს ასევე ფრაზეოლოგიური ერთეულების თარგმნის დროს. ამ შემთხვევაში ყოველთვის სწორედ უნდა იქნას გაგებული და თარგმნილი ფრაზეოლოგიზმი არსებული შესატყვისის მეშვეობით. ა. ფეოდოროვის სიტყვებით რომ ვთქვათ: **სრულყოფილი თარგმანი ნიშნავს ორიგინალის სემანტიკური სტრუქტურის ამომწურავ გადმოცემას ისე, რომ თარგმანი სრულიად შეესაბამებოდეს ორიგინალს ფუნქციურად და სტილისტურად.**